

ДО ПИТАННЯ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ЗЛОВЖИВАННЯ СВОБОДОЮ ДОГОВОРУ

Зловживання правом та зловживання свободою договору є досить поширеними видами зловживань у цивільному обороті, які мають спільні та відмінні риси. Тому багато науковців зазначають, що ці категорії є схожими самостійними явищами (М. В. Кратенко, Рогач О. Я. та ін.), або ж, що зловживання свободою договору є частиною зловживання правом (В. І. Ємельяненко, Б. Карнаух та ін.). Так як ці категорії взаємопов'язані, однак феномен зловживання правом більш досліджений, розглянемо підходи до розуміння правової природи цих явищ.

Науковці все ще не прийшли до остаточної думки щодо правової природи даних феноменів, і вивчаючи це питання кожен вчений намагається довести свою точку зору, розглядаючи зловживання правом як цивільне правопорушення, делікт або ж аномалію правової поведінки, тощо.

Різні доктрини у розумінні феномену зловживання правом приводять до різних тлумачень сутності та класифікації ознак цього явища. Для виявлення і оцінки діянь на предмет кваліфікації ознак зловживання правом, використовуються як природно-правові критерії, до яких вона відносить такі поняття, як: «добросовісність», «справедливість», «розумність», тощо; так і позитивістські критерії, що поєднані із «суб'єктивістською» концепцією, та акцентують увагу на оцінці суб'єктивної або об'єктивної сторони відповідної поведінки, визначенні мотиву, вини діяння та об'єму спричиненої шкоди; а також, критерії, щодо сприйняття зловживання правом, як особливого типу правової поведінки – поза правомірною поведінкою та правопорушенням [1, с. 5].

Тобто, підсумовуючи різні підходи до сприйняття явища зловживання правом, варто зазначити що багато вчених говорить про те, що це делікт, зазначаючи наявність всіх підстав деліктних правовід-

носин: шкоди, протиправності дій, причинного зв'язку між ними, а також провини.

Зловживання правом заподіює іншій особі збитки у формі як майнової, так і немайнової шкоди; подібна поведінка є протиправною внаслідок загальної заборони зловживання правом у статті 13 ЦК та загальних засад справедливості, добросовісності та розумності, передбачених статтею 3 ЦК; причинним зв'язок між ними означає, що шкода повинна бути викликана саме діями, які кваліфікуються як зловживанням правом; вина передбачає розуміння неправомірності своїх дій та їх можливі наслідки для інших суб'єктів.

Заслугує на увагу і думка, що зловживання правом суттєво відрізняється від правопорушення. Це пов'язано з тим, що суб'єкт права може дотримуватись букви Закону, але порушувати його дух. Для того, щоб зловживання правом було юридично значимим явищем, воно повинно бути заборонено правовими нормами [2, с. 76].

Для детального дослідження природи зловживання свободою договору слід брати до уваги як договірну, так і судову практику.

Якщо говорити про договірну, то можна сказати що є певні закономірності, тобто послідовності дій контрагентів у схожих відносинах часто однакові, тому що сторони намагаються досягти схожих цілей, наприклад, банки відмовляються віддати депозитні кошти раніше встановленого строку на прохання позичальника; також для отримання додаткової вигоди суб'єкти, які займають домінуюче становище на ринку, проводять дискримінаційну політику щодо своїх слабших контрагентів різними способами, наприклад, змушують їх купувати товари через ланцюжок посередників або нав'язують економічно не вигідні умови договору.

Щодо судової практики, то перш за все її дослідження є ускладненим в сучасних умовах, оскільки у нашому законодавстві не використовується поняття зловживання свободою договору. Тому суб'єкти правозастосування проводять практичну концептуалізацію такого явища як зловживання свободою договору крізь призму недобросовісної конкуренції, монопольного поведіння суб'єкта на ринку, трудових відносин у колективі тощо.

Важливим для визначення правової природи феномену зловживання свободою договору є те, на які факти опираються суди при розгляді схожих правовідносин, для визначення відповідальності сторін або ж наявності яких підстав є необхідною для того, щоб вважати певні дії контрагентів зловживанням. Ускладнює дослідження те, що судова практика часто неоднорідна та неоднакова у різних областях та судах з одних і тих же питань.

Наприклад, неоднаковими є наслідки для договорів приєднання, передбачені ЦКУ, ГКУ та Законом України «Про захист прав споживачів» у випадках, якщо договори включають в себе несправедливі умови договору: ст. 634 ЦК зазначає, що такий договір слід змінити або розірвати; у ЗУ «Про захист прав споживачів» сказано, що наявність несправедливих умов у договорі зі споживачем є підставою для його зміни або визнання недійсним; у ГКУ ж йдеться про визнання таких умов недійсними [3, с. 176–177]. Тому і практика щодо цього конкретного питання є неоднозначною.

Отже, питання щодо правової природи зловживання свободою договору, все ще недостатньо досліджено, і складно сказати однозначно чи варто розглядати даний феномен у рамках правомірної чи неправомірної поведінки, чи можна вважати таке зловживання правопорушенням та у якому відношенні знаходяться зловживання правом та зловживання свободою договору, що їх об'єднує, а що відрізняє.

Література:

1. Чувакова Г.М. Аномалії в правовій спадщині: зловживання правом. Концептуалізація та використання правової спадщини: матеріали Всеукр. круглого столу (26 грудня 2018 р., м. Одеса). Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». URL: <https://hdl.handle.net/11300/11960>.
2. Осадчук С. Осадчук М. Форми зловживання цивільним правом. Актуальні проблеми правознавства. 2016. Вип. 4 (8). С. 68–77.
3. Лехкар О.В. Визнання договору приєднання недійсним. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2015. Вип. 35(2.1). С. 175–178.